

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-05>
УДК 334.722.8:502.174](477)(091)”192”

Тетяна Перга

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Вул. Леонтовича, 5, 01054, Україна, Київ

Email: pergatatiana@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8725-3451>

НЕДЕРЖАВНИЙ АКТОР НА РИНКУ УТИЛІЗАЦІЇ ВІДХОДІВ У СРСР: ДІЯЛЬНІСТЬ «УКРУТИЛЬЗБОРУ» В 1920-х рр.

У статті розглядається діяльність акціонерного товариства «Укрутильзбір», яке упродовж 1923–1930 рр. було одним з найбільших заготівельників відходів в Українській СРР і певний час успішно конкурувало з такими державними компаніями, як: Держторг, Русавторг, Рудметалторг, Укрнаптрест тощо. Ця тема є недослідженою у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Стаття ґрунтується на аналізі архівних матеріалів, які вперше введено в науковий обіг. Виявлено, що появу цього недержавного актора зумовила зростаюча потреба промислових підприємств, які у 1920-х рр. відчували ресурсний голод, у сировині, та велика ємність українського ринку відходів. З'ясовано, що благодійні мотиви, які лежали в основі створення організації, досить швидко відійшли на другий план і збирання відходів набуло суто комерційний характер, що однак не зменшує значення її діяльності для розвитку політики з утилізації відходів у 1920-х рр. Розглянуто

Як цитувати: Перга, Т. Недержавний актор на ринку утилізації відходів у СРСР: діяльність «Укрутильзбору» в 1920-х рр. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 61, 2022, с. 110-131, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-05>.

How to cite: Perga, T. Non-state Actor in Waste Disposal in the USSR: Activities of “Ukrutilzbir” in the 1920s. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, no. 61, 2022, pp. 110-131, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-05>. (In Ukrainian)

головні напрями роботи компанії (збирання і продаж паперового браку, лому чорних і кольорових металів, ганчір'я, кісток, гуми, бою скла), її здобутки і проблеми. Зроблено висновок, що «Укрутильзбору» вдалося побудувати потужну заготівельну мережу, залучивши до співпраці широке коло як державних, так і недержавних акторів, товариств споживчої кооперації, приватних збиральників відходів, а також відповідну інфраструктуру. Він не лише обійняв помітну долю ринку збирання відходів, впливаючи на його формування, а й сприяв розробці стандартів їх утилізації та вторинного використання (збирання, сортування, зберігання і транспортування), підготовці кадрового складу. Водночас в умовах формування соціалістичної економічної системи товариство опинилось у ситуації нерівноцінної конкуренції з державними акторами, які мали різні преференції і доступ до фінансових ресурсів, що привело до його витіснення з ринку і закриття.

Ключові слова: відходи, вторинне використання, утилізація, СРСР, Українська РСР, «Укрутильзбір», Держторг, Русавторг, Рудметалторг, Укрнапиртрест, ганчір'я, кістки, лом металів, папір.

Вторинне використання відходів привертає постійну увагу як теоретиків, так і практиків. Хоча кількість досліджень у цій царині неспинно зростає, поза увагою науковців досі залишається низка аспектів, серед яких — формування політики щодо відходів у перші роки становлення СРСР як у рамках самого союзу, так і його республік. Кейс Української РСР не є виключенням. Ми вважаємо, що саме у 1920–1930-х рр. закладались підвалини збирання і вторинного використання відходів у СРСР і УСРР зокрема, тому вивчення як позитивного, так і негативного досвіду діяльності державних і недержавних акторів цього процесу, проблем і шляхів їх вирішення має практичний інтерес до сучасної України. У цій статті ми маємо намір сфокусувати увагу на діяльності недержавних акторів. Актуальність вивчення цього аспекту зумовлена важливістю розвитку державно-приватного партнерства в царині утилізації відходів і зростаючою роллю представників бізнесу у формуванні й впровадженні цієї політики. Об'єктом цього дослідження є акціонерне товариство «Укрутильзбір», яке у 1920-х рр. було одним з найбільших заготувачів відходів в Українській СРР¹.

¹ До 30 січня 1937 р. Офіційна назва України в СРСР — Українська Соціалістична Радянська Республіка, УСРР.

Ця тема у вітчизняній і закордонній історіографії майже не досліджена. Українські дослідники зосередили головну увагу на формуванні політики щодо утилізації відходів після здобуття нашою країною незалежності. Щодо перебування України в СРСР, то період 1920-х рр. розглядається переважно через призму НЕПу (С. Кульчицький, К. Лобач, О. Пиріг, О. Євсюкова тощо), формування споживацьких практик та повсякдення (І. Скубій, О. Стяжкіна, Р. Любавський, А. Коляструп, О. Мовчан, О. Посвістак тощо). Російські вчені (Є. Осокіна, Н. Лебіна, І. Крінко, Т. Тажидінова, Т. Хлинїна, О. Гуров, О. Голубев тощо) та західні (В. А. Бухлі, Ш. Фіцпатрік, Дж. Гесслер тощо) проявляють значно більший інтерес до історії СРСР, зокрема вказаних вище аспектів. Водночас проблема утилізації відходів та їх вторинного використання у цих та багатьох інших розвідках не розглядається. Єдиним аспектом, якому приділяється певна увага, є збирання паперу та макулатури, що вивчається в контексті розвитку паперової індустрії в Радянському Союзі (Pristed 2020; Mashkina 2012; Kochetkova, Pokidko 2019). Існуюча лакуна в дослідженнях вторинного використання ресурсів у період раннього Радянського Союзу актуалізує нашу розвідку. Її джерельною базою є не досліджені та не введені в науковий обіг архівні матеріали (DAKO, TsDAVO of Ukraine), що висвітлюють діяльність «Укрутильзбору».

Мета статті — проаналізувати діяльність «Укрутильзбору» в Україні в 1920-х рр. Завдання полягають у виявленні напрямів, особливостей і результатів утилізації відходів цим товариством та в оцінці його впливу на формування вітчизняного ринку заготівлі утильсировини у вказаний період.

На початку 1920-х рр. перед Радянським Союзом постало нагальне завдання — відбудувати промисловість, що вимагало подолання глибокої руйни в усіх галузях народного господарства. Перепоною на цьому шляху була нестача матеріальних і фінансових ресурсів, а також сировини, причому не лише сільськогосподарської, а й мінерального походження (руди всіх видів, нафти тощо), що актуалізувало пошуки різних шляхів раціоналізації виробництва — від режиму економії до вторинного використання відходів на виробництві. У цей час

загострилась і низка соціальних проблем — безпритульність, безробіття, яке охопило широкі верстви населення; ускладнилось положення містечкової бідноти, поранених демобілізованих червоноармійців, багато з яких залишились інвалідами після революції 1917 р. і громадянської війни в Росії.

28 серпня 1923 р. Едуард Іванович Сімсон звернувся до відділення Українського Червоного Хреста з листом, в якому писав так: «При виробленні різного роду паперу продуктом виробництва паперової маси є: ганчір'я, паперові обрізки, папір зіпсований тощо. Паперові фабрики та скляні заводи за останні роки дуже потребують цих додаткових ресурсів і здобувають їх різними шляхами, у більшості випадків — через приватних осіб. Тим часом на наших очах, в одному лише місті Харкові ці непомітні багатства знищуються... бо ж не можна засмічувати двори та приміщення непотрібними покидьками. Наприклад, візьмемо трести та інші державні установи. До кінця робочого дня у кожного майже співробітника набирається під столом цілий кошик різного роду непотрібного рваного паперу, який викидається кур'єрами у помийні ями чи спалюється у печах. Якщо взяти склади... то побачимо, що бите скло разом зі сміттям вивозиться на звалища, де воно гине безповоротно». Проводячи аналогію з минулим, коли різні благодійні організації «на гроші, що отримувалися від покидьків, утримували дитячі притулки, будинки інвалідів та інші заклади», він запропонував «...щоб всі та кожен окремий громадянин зібрав кожен шматок непотрібного паперу... ганчір'я, уламок скла чи побутової пляшки...» і здав їх збирачам Червоного Хреста, що дасть йому можливість поступово досягти своїх цілей і завдань, а фабрикам і заводам — продовжити виробництво, не зупиняючи його через відсутність сировини. Він запропонував створити при Українському Червоному Хресті у Харкові спеціальний відділ по збору різних відходів, який би існував на умовах самоокупності й активно розвивав цю діяльність як у самому місті, так і поза його межами, віддаючи половину прибутку на гуманітарні потреби організації (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 16, арк. 9).

Можна припустити, що ця ідея зацікавила керівників не лише цієї установи, а й УСРР, адже 5 грудня 1923 р. з'явилась постанова Президії ВУЦИК² і Раднаркому УСРР³ щодо створення Управління Уповноваженого Центрального комітету допомоги дітям при ВУЦИКУ, Українського Червоного Хреста та Центрального комітету допомоги хворим і пораненим червоноармійцям зі збору та утилізації покидьків під назвою «Укрутильсбір». Його мета полягала в акумуляванні коштів для діяльності цих організацій з подолання дитячої безпритульності та надання допомоги хворим і пораненим червоноармійцям і їхнім сім'ям. Уповноваженим було призначено одного з ініціаторів цієї ідеї — Сімсона Едуарда Івановича.

Управлінню було надано монополне право збирати, купувати, збувати, продавати й утилізувати папір, ганчір'я, кістки, скло та інші покидьки (за вилученням металевого брухту) у всіх державних, професійних, громадських установах та підприємствах. Його діяльність мала будуватись на госпрозрахункових засадах, на кошти цих гуманітарних організацій. Стартовий капітал Управління склав 2500 крб. (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 16, арк. 10).

Особливістю діяльності «Укрутильзбору» було залучення безробітних, які стояли на обліку на Біржі праці. Паралельно зі створення Управління у Харкові майбутній керівник Київської філії (її відкрили 20 січня 1924 р.) Абрам Григорович Каневський, який їздив в Москву для проведення переговорів з потенційними замовниками відходів — підприємствами «Жиркість» і «Папіртрест» — ознайомився з досвідом Бюро допомоги безробітним, створеним при Губвідділі⁴ праці столиці СРСР, щодо залучення безробітних до збирання покидьків. У Москві ця діяльність здійснювалася на основі відрядної оплати роботи в залежності від об'єму зібраних покидьків без гарантування мінімальної оплати. Ця ідея надзвичайно сподобалась Каневському

² ВУЦИК — Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет.

³ Раднарком УСРР — Рада Народних Комісарів УСРР.

⁴ Префікс «губ» означає «губернський»; губернія — вища одиниця територіально-адміністративного поділу і місцевого устрою в Російській імперії і в перші роки радянської влади.

і він запропонував використати цей принцип роботи в Україні, зокрема у діяльності Київського і Харківського представництв «Укрутильзбору». З цією метою були проведені переговори з губвідділами праці, які вочевидь зацікавились цим механізмом (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 16, арк. 13). Принаймні навесні 1924 р. четвертим пайщиком організації стала Комісія по боротьбі з безробітними (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 16, арк. 111). Документи організації свідчать, що більшість постійних і тимчасових працівників «Укрутильзбору» отримувала роботу саме через Біржу праці.

Управління уповноваженого знаходилося у Харкові, тому його діяльність охопила, у першу чергу, Харківську губернію. Однак при потребі воно мало право відкривати пункти для збирання відходів в інших округах і районах, а також на станціях і пристанях (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 16, арк. 10). Залежно від попиту та інших економічних умов, Управління могло також створювати відповідні майстерні та фабрики, тимчасові та постійні наради, комісії та бюро, наймати на роботу адміністративний і технічний апарат, однак цей аспект діяльності був слабо розвинений.

Прагнучи утвердитись на ринку, товариство досить активно користувалося наданим йому виключним правом займатися діяльністю із заготівлі відходів з огляду на важливість і відповідальність завдань, покладених на вищевказані організації радянською владою. Принаймні це відбувалось у перші роки діяльності, коли воно мало імідж афілійованої з державою організації. Передбачалось, що всі державні, особливо господарські, профспілкові та громадські установи, підприємства та організації повинні сприяти діяльності «Укрутильзбору». Водночас це не привело до монопольного становища «Укрутильзбору» на ринку, а скоріше використовувалося як маркетинговий хід при переговорах про придбання відходів. У другій половині 1920-х рр. після зміни форми власності «Укрутильзбору» і перетворення його на приватну організацію виключне право збирання певних груп відходів почало переходити до державних установ — Рудметалторгу (металів), Держторгу (ганчір'я, що експортувалося).

В інструкції Сімсона щодо користування цим виключним правом, написаній на початку 1924 р., викладено бачення співпраці з організаціями, що продукують покидьки, таким чином: «... хоча і нерегулярно, але в кількості не менше ніж 200 пудів на рік по кожному виду покидьків або при наявності таких запасів організації та установи зобов'язані негайно, після опублікування в офіційному органі місцевого Губвиконкому інформації про сформування місцевого Губернського органу або такого, що його заміщує, повідомити... про всі наявні в них запаси, які підлягають безоплатно здачі або продажу покидьків...» (ДАКО, ф. 2993, ор. 1, spr. 16, ark. 33). Хоча спочатку існували певні сподівання на безоплатну здачу різних відходів, перші ж з кроки у їх збиранні продемонстрували бажання установ отримати за них фінансову винагороду, що сприяло комерціалізації цієї діяльності. Благодійні мотиви відійшли на другий план.

Відходи (ганчір'я, паперовий брак, макулатура, ганчір'я, кістки, скло, гума, чорні та кольорові метали) в умовах ресурсного дефіциту досить швидко перетворились на один із важливих видів сировини, який нарівні з сільськогосподарською сировиною — мездрою⁵, рогами, копитами, коров'яком⁶ розглядався як товар, предмет купівлі-продажу, операції з яким мали приносити прибуток. Наголосимо, що «Укрутильзбір» займався заготівельною і посередницькою діяльністю, використовуючи чисельну номенклатуру. Наприклад, його співробітники розбирали різні споруди і бруківку та продавали каміння, реалізовували рейки, лампочки та казани. Однак пріоритет, відповідно до завдань, покладених на організацію установчими документами, віддавався роботі з відходами.

У статуті організації були записані такі методи збирання сміття і відходів, як: розміщення спеціальних ящиків для них в організаціях, установах, на фабриках, складах та в інших місцях; гуртова купівля покидьків шляхом укладання договорів з контрагентами; дрібна купівля на базарах, у дворах, квартирах та у приватних осіб, а також залучення

⁵ Мездра — шар підшкірної клітковини на вичиненій шкірі тварин.

⁶ Коров'як — продукт життєдіяльності великої худоби, що використовувався у якості добрива.

приватних збирачів і створення окремих об'єднань, які б працювали в цій царині (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 16, арк. 10).

Протягом першого року після створення установи, Правління намагалося централізувати керівництво заготівельною діяльністю. Зокрема велось активне листування з Київською конторою, в якому Харків давав вказівки щодо термінового пошуку замовників на відходи, які Правління прагнуло продати, а також встановлював на них ціни, намагаючись регулювати кожен крок свого філіалу. Проте ця практика не виправдала себе. Оскільки харківське керівництво не знало специфіки місцевих ринків та ціноутворення, то спроби встановити ціни «зверху» виявилися збитковими для компанії. Наприклад, прагнучи укласти Генеральні угоди щодо заготівлі кісток, Правління «Укрутильзбору» встановило на них вищі ціни (17 коп.), ніж існували у Київському регіоні (10 коп.). На це вказує лист Каневського до Правління, в якому він пише: «У зв'язку з такими особливостями ринку кісток ми вважаємо, що при укладанні генеральних угод, особливо на купівлю та продаж у нашому районі, було б дуже корисно спочатку радитися з нами. Для з'ясування наших розрахунків вважаємо не зайвим вам дізнатися приблизну калькуляцію, яка більш-менш пояснює заготівельну вартість кісток» (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 16, арк. 46). Листування Київської філії з Правлінням свідчить, що це був не єдиний випадок, адже у цей період формувалась модель управління організацією як власне і її заготівельною діяльністю. У цей період переважало бачення потреби у жорсткій централізації.

Хоча «Укрутильзбір» прагнув знайти нові, більш раціональні методи збирання відходів у порівнянні з дореволюційними, однак до накопичення матеріальних ресурсів і набуття організаційного досвіду його тактика полягала не у розгортанні розлогої мережі по всій Україні, а в організації кількох губернських відділень, які мали стати базовими підприємствами для розвитку діяльності «вшир». Тому протягом першого півріччя існування товариство розгорнуло діяльність у Харківському, Київському і Донецькому регіонах, де були створені регіональні контори. Було вирішено спершу охопити всі підприємства базових міст для обліку та збору всіх покидьків, що були

у їхньому розпорядженні. Крім того, Правління прийняло рішення сконцентрувати увагу на такому асортименті: паперові покидьки та обрізки, всі види паперу та макулатури, битого скла, гуми, кістки, ганчір'я, лому заліза, сталі, алюмінію, міді, латуні, інших кольорових металах та всіх інших предметів, купівля яких виявиться слушною, вигідною та можливою з питань фінансів та іншого характеру (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, spr. 16, ark. 125).

Водночас досить швидко стало зрозуміло, що внаслідок відсутності достатніх оборотних коштів сформована модель керівництва компанією неефективна, тому в серпні 1924 р. було вирішено децентралізувати роботу товариства. Правління запропонувало місцевим організаціям Управління Уповноваженого Центрального комітету допомоги дітям при ВУЦИКУ, Українського Червоного Хреста та Центрального комітету допомоги хворим і пораненим червоноармійцям організувати на договірних засадах місцеві аналогічні «Укрутильзбору» організації. Правління вирішило, що може реалізовувати товари місцевих організацій на комісійних засадах за взаємною згодою. Воно залишило за собою загальне інструктування та представлення інтересів місцевих організацій «Укрутильзбору» в вищих органах влади республіки, однак заявило, що ніякої відповідальності за діяльність новостворених установ нести не буде.

У результаті на місцях були створені Губутильзбори, які почали самостійно виконувати різні операції з відходами. Незабаром це дало позитивні результати. Губутильзбори, користуючись сприянням місцевих організацій, почали успішно заготовляючи утиль, економічно міцніти і деякі з них, наприклад Київський, до кінця 1925 р. перетворився хоч і на невелику, але на цілком економічно міцну та життєздатну одиницю (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, spr. 60, ark. 649).

Проте юридична неоформленість товариства і слабкість місцевих відділень як в організаційному, так і в фінансовому плані актуалізувала створення 1 жовтня 1925 р. за участю тих самих акціонерів оновленої (акціонерного) товариства. Це відкривало широкі перспективи для розвитку комерційної діяльності з утилізації відходів. Крім того, основний капітал «Укрутильзбору» суттєво

збільшився і складав 300 тис. крб. У результаті реорганізації було знову централізовано управління місцевими осередками. Правління взяло курс не лише на створення нових регіональних відділень «з нуля», а й на приєднання місцевих організацій, що займалися збиранням покидьків, до товариства у якості філіалів. Зокрема таким шляхом до складу «Укрутильбору» увійшов Чернігівський «Укрутиль».

У цей період перед товариством постали такі завдання: 1) зберегти у своїй роботі найбільші центри України як бази для своїх обласних відділень, 2) збільшити доможливих меж збирання покидьків, підвищити їхню якість шляхом відповідної обробки, 3) взяти участь у реалізації неліквідних фондів промисловості. Амбітні плани керівництва полягали у створенні товариства всеукраїнського масштабу (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 43, арк. 351).

На 1 жовтня 1926 р. «Укрутильзбір» вже мав 5 відділень, центри яких розміщувалися у Харкові (Харківське), Києві (Київське), Артемівську (Донецьке), Одесі (Одесько-Подільське), Дніпропетровську (Дніпропетровське). Два з них були відкриті протягом року. Районні контори існували у Вінниці (Подільська філія) і Миколаєві (Миколаївсько-Херсонська філія) (TsDAVO of Ukraine, f. 4274, оп. 1, спр. 1, арк. 1).

Хоча протягом року після створення організації внаслідок ажіотажного підвищення на українському ринку цін на утильсировину, вона змогла заготувати значно менше товарів, показники її економічної діяльності демонструють помітні здобутки.

Таблиця 1. Показники діяльності «Укрутильбору»
за операційний рік 1 жовтня 1925 р. – 1 жовтня 1926 р.
(ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 63, арк. 649; TsDAVO of Ukraine, f. 4274,
оп. 1, спр. 1, арк. 8).

Заготовлено, пуди	Заготовлено, крб	Продано, крб	Прибуток, крб
2200000	1887041	2554778	667737

За цей рік значно зріс авторитет товариства серед фінансових установ, у першу чергу державних банків, які розширили йому кредитну лінію. Так, якщо на 1 жовтня 1925 р. запозичення складали половину фінансування діяльності компанії, то через рік вони зросли до 63,9 %. Баланс компанії у цей час зріс у 5 разів (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 60, арк. 647). Важливість достатнього фінансування діяльності з утилізації відходів була обумовлена сезонністю роботи (з весни по осінь) і потребою авансувати збиральників покидьків, які на ці кошти купували відходи у населення. Тому доступ до цього ресурсу був чи не найголовнішою запорукою успіху компанії.

Звіт організації дозволяє виявити головних акторів — зацікавлених суб'єктів, які у середині 1920-х рр. брали участь у різних операціях з відходами.

Таблиця 2. Джерела продажу і придбання відходів
за операційний рік 1 жовтня 1925 р. – 1 жовтня 1926 р.
(TsDAVO of Ukraine, f. 4274, оп. 1, спр. 1, арк. 10-11).

Суб'єкти, зацікавлені в операціях купівлі і продажу відходів	Кількість відходів, придбаних у/через зацікавлених суб'єктів	Кількість відходів, проданих зацікавленим суб'єктам
Власна мережа збиральників	31,7 %	–
Державна промисловість	31,7 %	63,3 %
Державна торгівля	10,8 %	14,7 %
Кооперативні підприємства	6,9 %	6,5 %
Приватні особи	18,9 %	15,5 %

Серед групи покупців «приватні особи» було багато селян, які скуповували поділочний лом, необхідний їм у господарстві. Передбачалось, що частка покупців-приватників буде поступово зменшуватися, а державного сектору — зростати (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 43, арк. 351). Товариство дотримувалось принципу, що «відходи повинні збуватись державним, кооперативним і громадським підприємствам та установам, а також кустарям; у виняткових випадках

допускався продаж приватним особам» (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 48, арк. 100).

Динаміку та загальну кількість відходів, зібраних «Укрутильзбором» у 1925–1926 операційному році демонструє таблиця 3.

Таблиця 3. Збирання «Укрутильзбором» відходів
за операційний рік 1 жовтня 1925 р. – 1 жовтня 1926 р.
(TsDAVO of Ukraine, f. 4274, op. 1, spr. 1, ark. 10).

Вид відходів	Пуди
Брухт чорних металів	1273 348
Папір	190 319
Ганчір'я	103 822
Кістки	68 006
Брухт кольорових металів	42 693
Бите скло	41 993
Гума	3 676

Загалом «Укрутильзбір» зібрав і продав майже 80 % всього заготованого в Україні паперу (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 43, арк. 351). Ці цифри дозволяють уявити потреби у вторинній сировині радянської промисловості та галузі, розвитку яких була приділена головна увага. Водночас невеликі об'єми збирання гуми, яка була надзвичайно затребувана унаслідок розвитку хімічної промисловості, можна пояснити нестачею її на українському ринку, а не поганю роботою організації.

Шукаючи ринки збуту поза межами України, товариство здійснило спробу розширити свою діяльність на територію інших республік. Під час засідання Ради акціонерів «Укрутильзбору» 16 березня 1927 р. член Правління Мирон Аркадієвич Колчинський зазначав, що перед товариством «постало завдання використання тих необмежених ресурсів, що є в СРСР і лежать без всякого руху» (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 43, арк. 351). Ще в 1924 р. було створено Московське представництво, яке працювало також у Казані та Самарі. В Москві існувало 4 склади організації (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 16, арк. 149). Коли Донецька філія

опинилася перед фактом затоварювання і неможливості збути товари на київському ринку, Правління дозволило створити представництво в Ростові та реалізовувати товари на місцевому ринку. Однак воно проіснувало недовго і в червні 1927 р. було закрито (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 43, арк. 97).

Варто наголосити, що не дивлячись на те, що «Укрутильзбір» став приватним товариством, він працював переважно на замовлення регуляторних органів — Наркомату торгівлі УСРР⁷, Української Економічної Ради (УЕН), які ставили завдання зі збору покидьків відповідно до економічних планів розвитку України.

У 1925 р. «Укрутильзбір» почав брати активну участь у придбанні з аукціонів майна, яке продавали Окружні фондові комісії. Головним фондовим майном, яке цікавило установу, були цукроварні, які знаходились у підпорядкуванні Цукротресту. Внаслідок будівництва нових підприємств або технічного переозброєння вже наявних, багато цукроварень (та інших підприємств), побудованих ще за часів Російської імперії, перетворились на неліквідне майно. Інтерес до нього був зумовлений пошуком лому заліза і кольорових металів (чавуну, алюмінію, міді тощо), на які в СРСР і УСРР існував великий попит. Його купували промислові підприємства об'єднання Металтрест і Рудметалторг. Наприклад, наприкінці 1925 р. – на початку 1926 р. у рамках генеральної угоди з Рудметалторгом Подільська філія мала розробити з метою здобуття лому різних металів 15 підприємств Уманської філії Цукротресту (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 20, арк. 84). У першій половині 1926 р. згідно з розпорядженням ВРНГ СРСР і особистого розпису на ньому Фелікса Едмундовича Дзержинського, «Укрутильзбір» повинен був розробити майно 19 комбінатів і здати державним підприємствам залізного лому вагою 50704 пудів (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 20, арк. 99).

Однак існували й інші шляхи збирання металобрухту, особливо лому кольорових металів. Це — звалища, у відходах яких, крім кісток і ганчір'я, знаходили багато кольорових металів, наприклад

⁷ Скороченою назвою Наркомату торгівлі УСРР є Наркомторг та НКТ.

свинцю. Це обумовило спроби «Укрутильзбору» укласти угоди з відповідальними за комунальне господарство органами міської влади, наприклад, в Києві та Одесі, щодо оренди міських звалищ. Ще одним джерелом кольорових металів були військові полігони, де після навчань залишались багато металевих відходів. Тому «Укрутильзбір» уклав угоду з Київським Артполігоном на право їх утилізації (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 31, арк. 57). Згідно з одним з листів, надісланого Київською філією до Правління, з березня по квітень з полігону збирали по 2 тис. пудів снарядного крицевого лому (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 40, арк. 145). З огляду на те, що у військового відомства була багато різного майна, були укладені угоди з Промвоенторгом (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 30, арк. 70) і Воєнфондбюро щодо виявлення і збору на території України фондового та неліквідного майна (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 43, арк. 342), з Воєнведом щодо заготівлі кісток, що залишались після приготування їжі військовим та харчування (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 16, арк. 26), з Воєнвідділом стосовно купівлі старого обмундирування і постільної білизни (у якості ганчір'я) (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 63, арк. 115).

Заготівля кісток «Укрутильзбором» відбувалась в основному на замовлення Суперфосфатного комбінату Цукротресту, з яким укладались постійні генеральні угоди. Відповідно до однієї з них, у першому кварталі 1926 р. Київська філія заготовила 9505 пудів кісток (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 40, арк. 332). Згідно з Постановою Колегії НКТ від 17.06.1929 р. № 37/168 «Укрутильзбору» було запропоновано здавати кістки Держторгу для експорту, зокрема існували наряди на їх відвантаження до Америки та Латвії (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 78, арк. 80).

Головним замовником ганчір'я були паперові підприємства, адже згідно з існуючою у 1920–1930-х рр. практикою воно ще використовувалось для виготовлення паперу. Наприклад, в угоді з Укрпапіртрестом за 1927 р. було зафіксовано зобов'язання здати йому 149994 пудів сировини різних сортів (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 40, арк. 275). Багато ганчір'я збирали для потреб експорту, який почався з України у 1925 р. Так, лише у червні 1930 р. Київська філія

вже здала Держторгу 16950 пудів⁸ ганчір'я. Прикметно, що наприкінці 1920-х рр. почав зростати попит на ганчір'я з боку підприємств легкої промисловості. Так, у листі до Правління керівництво Київської філії писало, що у 1928–1929 рр. вона може заготувати для цих їхніх потреб 6105 пудів нової і старої тонковавовняної тканини (ДАКО, ф. 29939, оп. 1, спр. 74, арк. 508).

Щодо заготівлі паперового браку і макулатури, то головними замовниками виступали підприємства паперової промисловості, що входили до «Укрпапіртресту». Річна потреба об'єднання в папері в 1926 р. становила 700 тис. пудів. Цього року «Укрутильзбір» здав тресту 180 тис. пудів паперу (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 43, арк. 151), в 1928 р. — 200 тис. пудів (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 63, арк. 281). Однак «Укрутильзбір» постачав папір й іншим підприємствам — Шосткинському заводу та Папірсиндикату, що в сукупності було більше, ніж Укрпапіртресту (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 94, арк. 84). Була укладена й угода з Білпайторгом, яка передбачала щомісячне постачання паперових обрізків у розмірі 750-1000 пудів (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 43, арк. 123). Протягом 1927–1928 операційного року лише Київська філія «Укрутильзбору» зібрала 59094 пудів папірбраку (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 74, арк. 420). Деяка частина паперового браку продавалась також в Росію, на фабрику Донполіграфбуму, що знаходилась в Ростові (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 37, арк. 158). Очевидно, що всі філії товариства зібрали набагато більше паперу, ніж наведено вище, однак встановити точні цифри наразі не представляється можливим (це ж стосується й інших відходів). Купували папір у різних підприємств, типографій, в архівах, в житлових комплексах і домогосподарств.

Обсяги заготівлі скла були не такими великими, як металу, паперу та ганчір'я. У 1926 р. «Укрутильзбір» уклав угоду на поставку 500 пудів скляного бою Уманській філії Центроспирту (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 40, арк. 356). Загалом протягом 1926 р. було зібрано 2531 пудів (TsDAVO of Ukraine, ф. 4274, оп. 1, спр. 1, арк. 6). У першому кварталі 1930 р.

⁸ 1 пуд дорівнює 16,3805 кг.

«Укрутильзбір» заготував 32050 пудів скляного бою (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 93, арк. 771).

У процесі розвитку заготівельної діяльності «Укрутильзбір» виробив різні методи заготівлі відходів у містах і в сільській місцевості. Так, у великих містах вона здійснювалась: 1) через осередки гуманітарних організацій, друзів товариства, дітей, комітети Червоного Хреста та Комітети взаємодопомоги, які працювала на комісійних умовах (винагорода складала в середньому 10 % зверху від цін преїскуранту), 2) на підставі договорів з підприємствами про здачу їм покидьків, 3) шляхом створення інституту збирачів (але не скупників), організованих в артілі, що працювали відрядно і одержували від компанії за зібрані покидьки винагороду за встановленими твердими цінами, 4) шляхом розробки звалищ із зобов'язанням збирачів здавати цінні відходи «Укрутильзбору» за зниженими цінами. В сільській місцевості практикувалось збирання покидьків через осередки гуманітарних організацій, місцеву низову кооперацію, шляхом організації пунктів для приймання покидьків безпосередньо від населення та організацій, кожен з яких мав охопити місцевість радіусом 50 верст (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 48, арк. 10). З 1926 р. «Укрутильзбір», як і інші великі заготівельники, почав залучати до співпраці споживчу кооперацію — різні товариства, підпорядковані «Вукоопспілці». Вони працювали на контрагентських умовах, отримуючи комісійні. Досить розгалуженою була мережа приватних збиральників, які отримували комісійні у розмірі 5-7 % (товариства низової кооперації — 10 %).

У другій половині 1920-х рр. загострилась конкуренція на ринку утильсировини, що стало наслідком курсу на індустріалізацію. Потреби промислових підприємств зростали швидкими темпами, що зумовило збільшення планів заготівлі для всіх заготувачів. Головними конкурентами «Укрутильзбору» були державні організації — Держторг, Русавторг, Цукротрест, Укрпаптрест, Рудметалторг. Наразі неможливо встановити точну частку ринку, яку обіймав «Укрутильзбір» по збиранню кожного з видів відходів. Наприклад, у Вінницькій окрузі у 1926 р. Держторг обіймав 59,5 % ринку заготівлі утильсировини, а «Укрутильзбір» — 40,5 % (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 79, арк. 419-420).

Водночас можна стверджувати, що він безсумнівно був одним із найбільших заготувачів паперу і ганчір'я. Специфіка ситуації 1920-х рр. була в тому, що, з однієї сторони, «Укрутильзбір» конкурував з державними заготувачами, а з іншої — виконував їхні замовлення відповідно до потреб радянської промисловості, а часто — і завдань регуляторних органів, УЕН.

У процесі розвитку діяльності з утилізації відходів заготувачами, включаючи «Укрутильзбір», було створено розлогу інфраструктуру й вироблено стандарти до сортування, зберігання і транспортування відходів, складено форми типових договорів з різними контрагентами і алгоритм розв'язання спірних ситуацій. Річ у тім, що в 1920-х рр. державна політика із заготівлі відходів, як власне і діяльність головних акторів, лише формувалась, що обумовило багато непорозумінь і неузгоджень. Крім того, якість деяких покидьків була досить низькою унаслідок недосконалого сортування і зберігання. Особливо це стосувалось ганчір'я, яке після дезінфекції мало бути гарно просушене для забезпечення від гниття. Не менш складним завданням було сортування ганчір'я (його номенклатура складалась з більш ніж 100 сортів), обрізків паперу (вони поділялись на білі, кольорові, 1-го і 2-го сорту і були зазвичай дуже мілкими), скла (головною проблемою було відділення бою скла білого кольору від кольорового, що вимагало кількаразове просіювання через спеціальні сита і не завжди гарантувало якісний результат). Тому при прийманні товару частка браку часто була вищою, ніж обумовлювалося в угодах. Вказані хиби призводили до повертання товару, його подвійного сортування, викликаючи суперечки між замовниками і виконавцями.

Конкуренція між заготувачами була гострою. Досить часто вони вдавались до нечесних методів ведення бізнесу: збирали відходи на чужій території, підвищували ціни на відходи усупереч узгодженим цінам, видавали вищі аванси приватним заготувачам, перетягуючи їх на свою сторону, мотивували збиральників дефіцитним крамом, висували до якості покидьків від «Укрутильзбору» завищені вимоги, у результаті чого частка браку зростала, що завдавало товариству збитків.

Проблема районування територій заготівлі, як і номенклатури, неодноразово обговорювали на засіданнях відділу сировини, створеному при Управлінні УпНКТ⁹. Згідно з постановою Наркомторгу від 11 жовтня 1928 р. відбулось розмежування збирання лому між Рудметалторгом і «Укрутильзбором», у результаті чого збирання лому на заводах місцевої промисловості та кооперативних підприємствах було делеговано «Укрутильзбору», а на підприємствах союзної і республіканської промисловості — Рудметалторгу (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 74, арк. 373). Однак ідея обміну ганчір'ям, що полягала у передачі тих сортів, які було доцільно відправляти на експорт, Держторгу, а тих, що використовувались для внутрішнього споживання — «Укрутильзбору», реалізована не була. Децентралізація заготівельної справи і прагнення державних заготівельників витиснути з ринку конкурента — єдиного приватного збирача відходів — «Укрутильзбір» шкодила усій діяльності у цій царині та негативно впливала на економіку України.

Очевидно, що у порівнянні з державними компаніями «Укрутильзбір» був у менш вигідному становищі: доступу до дефіцитного краму, який стимулював заготувачів, він не мав, можливість надавати овес для коней заготувачів була вкрай обмежена внаслідок нестачі коштів. Вище ми наголошували, що товариство було змушене самостійно шукати фінансування для своїх операцій, для чого вдавалось до кредитування у різних установах і намагалось активно використовувати систему боргових паперів — векселів. Однак це вимагало додаткових витрат у вигляді сплати відсотків за користування кредитом. Також відчувалась проблема кадрів, адже Біржа праці в основному поставляла некваліфіковану або малокваліфіковану робочу силу. Між тим, збирання відходів, особливо ганчір'я, вимагало високої кваліфікації працівників. Заробітна плата в «Укрутильзборі» була нижче у порівнянні з конкурентами, що також відбивалось на плинності та кваліфікації робочої сили.

⁹ УпНКТ — управління уповноваженого Народного Комісаріату Торгівлі УСРР.

Унаслідок цих та інших проблем і несприятливої ситуації на ринку, у першій половині 1930 р. «Укрутильзбір» зміг виконати свій план лише на 81,5 % (ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 93, арк. 771). Не дивлячись на те, що в цей час компанія перетворилась на потужного заготівельника і її мережа складалась з 10 контор і 133 складів, навесні у регуляторних органах і пресі почалось обговорення питання про ліквідацію «Укрутильзбору». Наркомторг наполягав на злитті «Укрутильзбору» з Держторгом і створенні при ньому спеціальної контори. У 1930 р. компанію ліквідували, а в 1932 р. з метою покращення організації збирання вторинних матеріальних ресурсів при Наркомлегпромі СРСР було утворено Всесоюзне об'єднання із заготівлі та перероблювання утильсировини та промислових відходів («Союзутиль»). Відповідно, в Україні, як і в інших республіках СРСР, створили республіканську контору «Союзутиль», яка окрім Всесоюзного об'єднання підпорядковувалась також Українській Економічній Нараді.

Таким чином, діяльність «Укрутильзбору» демонструє, що в 1920-х рр. у СРСР і УСРР зокрема утилізацією відходів займалися не лише державні, а й недержавні актори, що зумовила зростаюча потреба в сировині для промислових підприємств. Велика ємність українського ринку відходів сприяла розвитку діяльності «Укрутильзбору», який за сім років існування — з 1923 р. по 1930 р. — зміг перетворитися на одного з найбільших заготівельників відходів в Україні. Обіймаючи помітну долю ринку, він успішно конкурував з такими державними компаніями, як Держторг, Русавторг, Укрпапіртрест. Товариство змогло створити потужну заготівельну мережу, залучивши до співпраці широке коло як державних, так і приватних підприємств, товариств споживчої кооперації, приватних збиральників відходів; відповідну інфраструктуру; стандарти поводження з відходами (збирання, сортування, зберігання і транспортування), підготувати спеціалістів. Водночас в умовах формування соціалістичної економічної системи конкуренція з державними заготівельниками, які мали низку преференцій і потужну фінансову підтримку, була нерівноцінною, що призвело до витіснення компанії з ринку відходів.

Список джерел та літератури / List of sources and literature

Derzhavnyj arkhiv Kyivs'koi oblasti (ДАКО), f. 2993, op. 1, spr. 79. Lystuvannia z filiiamy ta bazamy pro zahotivliu ta zdachu utyl'syrovuny, 459 ark. (In Ukrainian)

Державний архів Київської області (ДАКО), ф. 2993, оп. 1, спр. 79. Листування з філіями та базами про заготівлю та здачу утильсировини, 459 арк.

ДАКО, f. 2889, op. 1, spr. 63. Umovy z tovarystvom hanchirnykiv «Vidrodzhennia», «Triap'e-Loskut» tTa inshymy ustanovamy pro kupliu i zbut utyl'syrovuny za 1927–1928, 336 ark. (In Ukrainian)

ДАКО, ф. 2889, оп. 1, спр. 63. Умови з товариством ганчірників «Відродження», «Тряпье-Лоскут» тТа іншими установами про куплю і збут утильсировини за 1927-1928, 336 арк.

ДАКО, f. 2993, op. 1, spr. 16. Protokoly zasidannia mizhvidomchoho biuro pro zbyrannia utylya pro plan zbyrannia utyl'syrovuny na Ukraini, 218 ark. (In Ukrainian)

ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 16. Протоколи засідання міжвідомчого бюро про збирання утиля про план збирання утильсировини на Україні, 218 арк.

ДАКО, f. 2993, op. 1, spr. 31. Lystuvannia z okruzhnymy viddilamy komunal'noho hospodarstva, 344 ark. (In Ukrainian)

ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 31. Листування з окружними відділами комунального господарства, 344 арк.

ДАКО, f. 2993, op. 1, spr. 37. Posvichennia ta doruchennia spivrobotnykiv, 440 ark. (In Ukrainian)

ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 37. Посвiчення та доручення співробітників, 440 арк.

ДАКО, f. 2993, op. 1, spr. 40. Protokoly zasidannia Pravlinnia pro robotu Donets'koi filii, pro reorhanizatsiiu Ukrutyl'zboru v iedyne aktsionerne tovarystvo na Ukraini ta po inshym pytanniam, 592 ark. (In Ukrainian)

ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 40. Протоколи засідання Правління про роботу Донецької філії, про реорганізацію Укрутильзбору в єдине акціонерне товариство на Україні та по іншим питанням, 592 арк.

ДАКО, f. 2993, op. 1, spr. 43. Protokoly zasidannia pravlinnia pro Kryms'ke ahentstvo, pidsumky roboty ta perspektyvy na 1928 rik ta po inshym pytanniam, 650 ark. (In Ukrainian)

ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 43. Протоколи засідання правління про Кримське агентство, підсумки роботи та перспективи на 1928 рік та по іншим питанням, 650 арк.

ДАКО, f. 2993, op. 1, spr. 48. Tezysy z'izdu upovnovazhenykh, pryjniata rezoliutsiia pro zahotivliu, zbut utylya. Plan zahotivli utyl'syrovuny. 264 ark. (In Ukrainian)

ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 48. Тезиси з'їзду уповноважених, прийнята резолюція про заготівлю, збут утиля. План заготівлі утильсировини, 264 арк.

ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 60. Protokoly zasidannia pravlinnia pro vstanovlennia dlia artylerijs'koi bazy zakinchenoi zvitnosti, Kazans'koi rozrobky ta inshym metalam. Zvit pro robotu 1927-1928, 700 ark. (In Ukrainian)

ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 60. Протоколи засідання правління про встановлення для артилерійської бази закінченої звітності, Казанської розробки та іншим металам. Звіт про роботу 1927-1928, 700 арк.

ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 74. Vytiah z protokolu zasidannia ekonomichnoi narady URSSR pro khid zahotivli metalolomu, 620 ark. (In Ukrainian)

ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 74. Витяг з протоколу засідання економічної наради УРСР про хід заготівлі металолому, 620 арк.

ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 78. Lystuvannia z Volyns'kym ahentstvom pro zahotivliu, kupivliu i zbir utyl'syrovuny, 495 ark. (In Ukrainian)

ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 78. Листування з Волинським агентством про заготівлю, купівлю і збір утильсировини, 495 арк.

ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 93. Lystuvannia z Pravlinniam pro zahotivliu, kupivliu ta realizatsiiu utyl'syrovuny, 782 ark. (In Ukrainian)

ДАКО, ф. 2993, оп. 1, спр. 93. Листування з Правлінням про заготівлю, купівлю та реалізацію утильсировини, 782 арк.

ДАКО, ф. 29993, оп. 1, спр. 20. Obizhnyku pro realizatsiiu metalolomu, vykonannia umov z fabrykamy pro dostavku utylya, 168 ark. (In Ukrainian)

ДАКО, ф. 29993, оп. 1, спр. 20. Обіжники про реалізацію металолому, виконання умов з фабриками про доставку утиля, 168 арк.

Kochetkova, E. Pokidko P. Soviet Industrial Production and Waste Dispersal: A Case Study of Pulp and Paper Plants on the Karelian Isthmus, 1940s–1980s. *Scandinavian Economic History Review*, vol. 67 (3), 2019, pp. 269-282.

Mashkina, O. The Pulp and Paper Industry Evolution in Russia: A Road of Many Transitions. In: Lamberg Ja., Ojala J., Peltoniemi M., Särkkä T. (eds), *The Evolution of Global Paper Industry 1800–2050*. World Forests, 17, 2012, pp. 285-306.

Pristed, B. B. Point of no return: Soviet paper reuse, 1932–1945. *Business History*, Vol. 64, Issue 5, 2020, pp. 946-962.

Tsentral'nyj derzhavnyj arkhiv vyschykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy), f. 4274, op. 1, spr. 1. Otchet o deiatel'nosti za 1925-1926 hod, 18 ark. (In Ukrainian)

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 4274, оп. 1, спр. 1. Отчет о деятельности за 1925-1926 год, 18 арк.

Tetiana Perga

Candidate of History, Leading Researcher

State Institution “Institute of World History of NAS of Ukraine”

5 Leontovich Str., 01954, Ukraine, Kyiv

Email: pergatiana@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8725-3451>**NON-STATE ACTOR IN WASTE DISPOSAL IN THE USSR:
ACTIVITIES OF “UKRUTILZBIR” IN THE 1920s**

The article explores the activity of the joint-stock company «Ukrutilzbir», which during 1923 – the 1930s was one of the largest waste collectors in the Ukrainian SSR and during period under study successfully competed with such state agencies as Gostorg, Rusavstorg, Rudmetaltorg, Ukrbuntrest, etc. This topic has not been studied in domestic and foreign historiography. The article is based on the analysis of archival materials, which were at first put into scientific circulation. It has been shown that the emergence of the non-state actor was stimulated by the growing demand of industrial enterprises, which in the 1920s have experienced resource hunger in raw materials as well as the large capacity of the Ukrainian waste market. It was found that the first charitable motives of the company's establishment were soon changed by the commercial interest in waste collection and recycling, but this did not diminish the importance of its activities for the development of waste management policies in the 1920s. The article reveals the main activities of the company (collection and sale of paper, scrap of ferrous and non-ferrous metals, rags, bones, rubber, and glass), its achievements, and problems. It was concluded that «Ukrutilzbir» has managed to build relevant infrastructure as well as an effective network, attracting to cooperation a wide range of both state and non-state actors, consumer cooperation societies, private waste collectors. It has not only taken up a significant share of the waste-collection market, influencing its formation but has also contributed to the development of standards of their utilization and recycling (collection, sorting, storage, and transportation) and preparing the skilled workers. However, with the establishment of the socialist economic system, the organization found itself in a situation of unequal competition with state actors, which had different preferences and access to financial resources. This led to its exclusion from the market and closure.

Keywords: waste, recycling, utilization, USSR, Ukrainian SSR, Gostorg, Rusavstorg, Rudmetaltorg, Ukrbuntrest, rags, bones, scrap metal, paper.

Текст надійшов до редакції 29.05.2022.

The text was received by the editors 29.05.2022.

Текст затверджено до друку 27.06.2022.

The text is recommended for printing 27.06.2022.